

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, ilk olarak 1966 yılında Türkçeye çevrilerek *Marmara* gazetesi matbaasında *Armutan* adıyla yayımlandı. Hagop Kondayan ve Sinan Tandırın'ın girişimiyle kitaplaştırılan eser, 44 öyküden oluşmaktaydı. Yayına hazırladığımız ilk edisyona ise (Nisan 1996) yalnızca 21 öykü dahil edildi. Kitapta yer alan, başta Ermenice olmak üzere transkripsiyon gerektiren sözcüklerde okunabilirlik ön planda tutulmuş, kolay okunabilir bir öykü kitabı sunmak amacıyla esas olarak kuralsızlık benimsenmiştir.

Yöreye özgü kelime ve ifadeler *italik* verilmiştir.

Türkçede yaygın olarak kullanılmayan birçok kişi ve yer adları ise orijinaline sadık kalınarak yazılmıştır.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ARMIDAN
FIRAT'IN ÖTE YANI

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Kat 1
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 243 06 02
info@aras yayincilik.com
www.aras yayincilik.com
Sertifika No: 44967

ARAS - URUU 5

Armıdan Fırat'ın Öte Yanı
Hagop Mıntzuri

Çeviri
Silva Kuyumcuyan

Düzeltili (Dördüncü Baskı)
Narod Avcı

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Uygulama
Melisa Arsenyan

Kapak Fotoğrafı

İran'da iki bebeğiyle beşik başında bir Ermeni anne.
(Astrid Yayınevi Kartpostal Arşivi, Paris)

ISBN 9789757265054

Baskı ve Cilt

Sena Ofset: Yakuplu Mahallesi 194. Sokak Blok No: 1
İç Kapı No: 465 Beylikdüzü-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

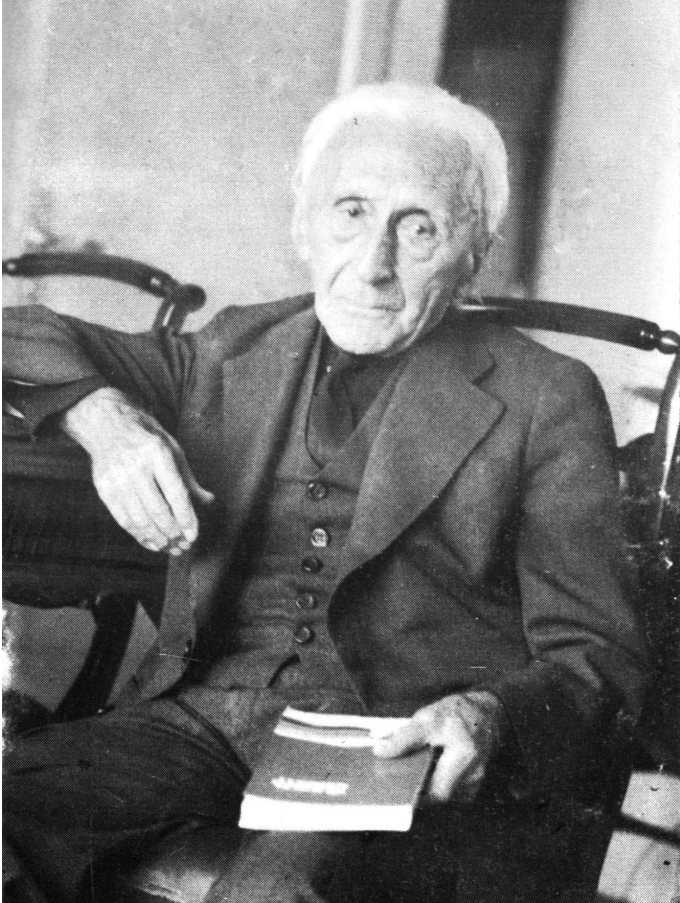
Birinci Baskı: Nisan 1996, İstanbul
Dördüncü Baskı: Kasım 2025, İstanbul

ARMIDAN
FIRAT'IN ÖTE YANI

HAGOP MINTZURİ

ERMENİCEDEN ÇEVİREN
SİLVA KUYUMCUYAN

HAGOP MINTZURİ
(Armıdan, 1886 - İstanbul, 1978)

Mıntzuri Kendini Anlatıyor (Önsöz Yerine)

Armıdan'da doğdum. Erzincan'a bağlı yetmiş haneli bir köydü. Doğum tarihim 16 Ekim 1886, bir perşembe günüydü. İki Armıdan vardır. Büyüğü on dakika ötede, üç yüz haneliydi. Ben küçüğündenim; benim Armıdan Fırat'ın sol kıyısında, Dersim dağlarının, başka deyişle Munzur Dağları'nın karşısındaydı.* Eğin en yakın şehirdi. Rengarenk zenginliğiyle folklorumuz Eğin kökenliydi. Bizim oralar vadilerden, dağlardan ibaretti, düzlük yoktu. Köyleriyle, giysileriyle, ahaliysiyle, haletiruhiyesiyle panoramasının en ince ayrıntısıyla benim içimde yaşar oralar.

Köyümün ilkokulundan mezun oldum. Köyden buraya geldiğimde, şimdiki beşinci sınıfı bitirenlerden daha çok Fransızca biliyordum. Okul sonraları daha iyi ürünler verdi. Şunu da söyleyeyim ki eğitim ve kitaplar da parasızdı, kilisenin tarlalarının ürünleriyle karşılanırdı. İstanbul'dayken Galata İlkokulu'nun son sınıfını geçtikten sonra Robert Kolej'e devam ettim, ta *sophomore*** sınıfına dek. Örnek bir öğrenci olmadım, hani öyle denir ya. Okullarım benimle övünmedi, benim de iyi bir anım yoktur onlardan.

---

* Nehrin akışına göre, Armıdan Fırat'ın sağ kıyısındadır.

** ABD'de lise ikinci sınıf öğrencilerine verilen ad.

Okul biçimlendirmedim beni. Kendi kendime biçim verdim. Okuldan çok şey yok içimde. Zaten montajımızı kendimiz yapmazsak, okulun biçimlendirdiği çöküverir. Montajımı kendim yaptım. Okumak, çok okumak, her şeyi okumak tutkum oldu. Araçlarım iyiydi. Fransızca çok iyiydi. İngilizce de epeyce iyiydi. İlk gençliğim iyi ki Robert Kolej’de geçti. Aradıklarımı kolejin kütüphanesinde ve Ermeni öğrenci birliği kitaplıklarında buluyordum. Doğu Ermenicesiyle yazan yazarları, yurtdışını ben orada okudum. Taine’e orada rastladım. Rus romancıları da İngilizce çevirileriyle orada tanıdım.

Ancak kendi ellerimle yaptığım montajım cezalandırdı beni. Etiket koymadı üstüme. İçinde yaşadığımız toplum onu istiyor. Ölçüsü o. Bende yok o. Öbürünü anlamıyor.

Ben kanımı kaynatan yazarlardan hoşlanırım, söyledikleri beklemediklerim olan yazarlardan. İster şiir, öykü, roman, eleştiri, deneme veya düşün eseri olsun, hangi paralelden olursa olsun. İçinde benim istediğim alkolü taşıyan her eser sarhoş eder beni.

İlk yazım bir öyküdür ya da –o zamanki tabirle– köy yaşamından bir tasvir: *Gelin Kaynana*. 1906’da *Masis*’te* yayımlandı. Birinci Cihan Harbi mütarekesine dek ilk gençlik yazılarım *oeuvre de jeunesse*** oldu. Asıl eserime ondan sonra başladım.

Edebiyata üç şey verdim. Köy, yaşadığım günler ve kronolojilerim. Ağırlıklı olarak köyü verdim. Masalları köy tasvirleriyle bezedim. Köy tasvirlerimde baba ocağımızdan bir panorama alırım; bir kıyı, vadiyi, bağı, dağ sırasını, de-

---

* 1852-1908 yılları arasında İstanbul’da yayımlanan Ermenice siyasi, iktisadi, edebi gazete.

** Fransızca gençlik eserleri.

reyi alır, çok berrak, say ki dün görmüş gibi gözümün önüne getiririm veya bir yaz yağmurunu, ot biçme ayında diyelim, sonbaharı, yazı, geceyi ve orada o zamanlar mevcut olduğunu, vuku bulduğunu, yapıldığını, konuşulduğunu çok iyi bildiğim bir şeyi, eşek, ağaç, taş, yol, insan, onları anlatırım, alır onları işlerim. Tek arzum anı doğru vermek, canlandırmaktır. Fotoğraf değildir bunlar. Ben varım içlerinde. Öykülerimde ise gene köy ve köylü geniş yer tutar. Yalnızca Ermeni köylüsü yoktur bu öykülerde, çok iyi bildiğim Türk, Kürt, Kızılbaş köylüsü de vardır. Köyden sonra eserlerimde bizim yaşadığımız günler vardır. Çevremde olup bitenleri anlatırım. Bunları kronolojilerim izler. Benim zamanımdaki şu veya bu olaya ya da gördüklerime ilişkin tanıklıklarımı yazarım. Tamamı yüz yirmi beş öykü, yirmi dört köy tasviri, on beş masal, otuz yedi kronolojidir. Eserlerim yaşamöykümdür. Her anlattığımda, her söylediğimde ben varım. İçinde yaşamış, birlikte olmuşumdur.

Ne yazarsam yazayım, bitirdikten sonra onunla göbek bağımyı koparıyım. Öyle ki artık yapacak bir şeyim yok. Kitaplaştırmayı düşündüm, olmadı.* Gazete ve dergilerdeki yerlerinde bırakıyorum onları. Yazıyorum çünkü yazmadan edemiyorum. Geliyorlar.

---

* Bu özyaşamöyküsü Aramyan Okulu'ndan Yetişenler Derneği'nce 1957'de yayımlanan *Hamaynabadger hanrabedagan şıçani İstanbula-hay kraganutyay* [Cumhuriyet Dönemi İstanbul Ermeni Edebiyatına Panoramik Bakış] adlı kitapta yer aldığımda Mintzuri'nin yazıları henüz kitap haline getirilmemişti. Çok geçmeden Mintzuri'nin elli öyküsü Esayan Okulu'ndan Yetişenler Derneği'nce kitaplaştırıldı ve 1958'de *Gabuyd luys* [Mavi Işık] adıyla yayımlandı.

İçindekiler

Gosdan	11
Tamam <i>Mama</i> 'nın Hayreti!	20
Kil Tepesi	26
Benim Çocukluğumda	31
Benim Memleketimin Türkçesi.....	38
Ağacan Emmi'nin Elması.....	45
Bu Adam Ermeni Değil!	55
Minas Dayı'nın Beş Karısı.....	62
Minasların Kırkor.....	69
Uykusu Başında.....	75
Emirgan'daki Fırın Gitti	82
Hayan Gelin'in Muşesi.....	88
Meliklerin Mıgırç	96
Kargalar.....	102
Nonik <i>Mama</i> 'nın Oğlının Dükânı.....	108
Beyaz Süpürge Çalıları.....	116
Hınkların Evi.....	121
Aharon'un, Maro'nun Öyküsü.....	127
Bir Gece Goçların Horen'in Başına Gelenler.....	134
<i>Ez Axayê Vî Gundê Nîn Îm?</i>	139
Sıtma	146
Yer Adları	154
Yöre Adları	157

Gosdan

“Emmiii... Emmiii... Gosdan Emmiii...”

“Ağa Emmiii... Ağa Emmiii. Gosdan Emmiii.”

“Babaaa... Gosdan Babaaa.”

“Teyzeoğluu... Teyzeoğluu... Sanayım Teyzeoğlu, uyuyor musun? Gözlerini aç, uyan..!”

Tıbirlerin gelini olan Hanbakların kız Tışhu iki oğlunu, eltisi Pırapyon’un iki oğlunu, büyük kızı Pıpul’u aldı, önlerinde iki eşek, Garmir Hoğer’deki bağlara dut toplamaya indiler. Kocası Gosdan, cumadan beri bağda yatıyordu. Su sırası onlardaydı. Bağları sulayacak, boş zamanında da ağaçlardan dökülen dutları toplayacaktı. Onlarsa pazar

günü köyden gelip bütün ağaçları silkeleyecek ve ürünü tulumlara doldurup eve götüreceklerdi.

Doğrusunu isterseniz kendilerinden hiç değilse bir kişi bağlarda yatmalıydı. Üç bağ vardı. Gece gündüz orada birisi olmalı, her gün ağaçlardan dökülen dutları toplayacak biri bulunmalıydı ama olmuyordu. Çocuklar küçüktü, onlara güvenilmezdi. Büyüklerin de yapacağı çok iş vardı, bağa gelip kalamazlardı. Çift sürme, ot biçme ayıydı. Tarlalar sürülecek, dağların otları biçilecekti. Kim yapacaktı? Öyle bir kişiyle, iki-üç kişiyle başa çıkılacak işler değildi. Eğer bunları *Vartavar** ayında bitirmezler de arpalar beyazlaşıp arpa biçimi, ardından da tarla biçimi bir başlarsa, ondan sonra hiç yapamazlardı. Bir kere dağlarda ot kalmazdı. Salepler, yabancı asmalar, tilki kuyrukları, fare kulakları kurur, yerlere dökülürlerdi. Ambarı neyle dolduracak, kışın o kadar koyuna dört ay boyunca ne yedireceklerdi, *ırzaga*** Çift sürme için de aynı şey! Dağdaki tarlaların daha yarısı sürülmemişti. Eğer bunları iki kardeş bir olup iki hafta içinde sürmezlerse, artık ondan sonra hem zaman kalmaz, hem de saban demiri toprağa işlemezdi. Sürülmemiş, toprağı altüst edilmemiş, ayırık otlarından temizlenmemiş, güneşte dinlendirilmemiş bir tarladan ne ürün beklenirdi! İşleri bir tek dere kenarındaki bağlar değildi. Ev sırf bağla dönmüyordu. Ot, tarla, bağdan önce gelirdi.

Hanbakların kız, çocuklarla birlikte bağın önüne vardı. İğde dallarından yapılmış cağlı kapıyı açmak üzereydi ki

* Tufan'dan kurtuluşu simgeleyen bayramdır. Halk bu bayramda birbirini ıslatır, güvercinler uçurur. Surp [Aziz] Garabet Yortusu'yla birleştirilerek Hıristiyanlığa uyarlanmış, İsa'nın Tabor Dağı'nda suretinin değişmesini simgeleyen bayram olmuştur. Ermeni kilisesi geleneklerince beş büyük bayramdan biridir.

** Mal, davar. Arapça rızık, erzak.

gördüklerine şaşırıp, “Mıriiig! [Anaaa]” deyiverdi, kadınların beklenmedik bir olayla karşılaştıklarında dedikleri gibi... Bağ sulanmamıştı. Su yolları kupkuruydu. Ağaçların, asmaların dipleri de öyle. Biberlerin, domateslerin, soğanların *maşıralarını** güneş çarpmıştı. Dutlar birbiri üstüne, arklara, *hekürgelerin*** üstüne, duvar boylarına dökülmüştü. Bağın yüzü, dere boyunun kumları, nereye bak-san, beyaz çekirdeksiz duttu. İkişerli, birbirine yapışmış, düştükleri yerde dağılmışlardı olgunluklarından. Şerbetleri dışlarına akmıştı ve bir tek dut kaldırılmamıştı yerden.

Ne yapmıştı bu adam bu üç gün içinde? Cuma, cumartesi ve de bugün, pazar! Bu bağı sulamamıştı. Öbür ikisini sulamış mıydı? Veya çayı geçip Masurtzor’daki yoncalığa su bağlamış mıydı? Neyse, varsın dutları toplamamış olsun. Kendisi çocuklarla toplardı. Erkek dediğin sıkıntıya gelmezdi. Onlar kadınlar gibi değildiler. Bellerini eğip dizlerini kırarak, on-on beş ağacın altında adım adım, tek tek dut toplayacaklardı! “Ne olur sen de biraz topla da bir saat evvel bitirelim,” diye yalvarsan, iki tane toplar, biraz darda kalınca usanır, “Eeeh... Başlarım size de dutunuza da!” der, bir sigara sarıp küfrettikten sonra başını alıp gider. Oğlanlar da babaları gibi değil mi? İki tane toplayıp bırakır, dere kenarına gider. Dereye oynar, balık tutarlar. Kız çocukları gibi değiller ki, annelerinin yanlarından ayrılmayıp onlarla beraber akşama kadar çalışsınlar. Ama yemeye gelince onlar daha çok yerler. Kışın dutun pekmezi

---

* Bahçelerde sebze türlerine göre ayrılmış, çevresi hafif toprak tümsekli ekim yeri, ocak, maşala.

** Toprak veya kilden yapılmış su yolu; bahçe duvarlarındaki ark suyunun geçmesini sağlayan göz, (h)akuka. Ermenicede ve orijinal metinde akuka.

tepsiyle sofraya geldiğinde –katılmış, tatlanıp ballanmış da olur– ekmeği öyle bir banıp da alırlar ki içinden, kadınların üç lokmada yediğini onlar tek bir lokmayla kaldırıp ağızlarına doldururlar. Öyle bir yerler ki içleri yanar ve daha da yiyebilmek için üstüne tuzlu biber, acı soğan yiyip turşu suyu içerler. Ceviz içiyle kuru dutu da kadınlardan çok yerler. Ya rakıyı? Dut rakısını kim içer? Kadınlar rakı içer mi? Gene onlar içer.

Dutları toplamamıştı ama bağları niye sulamamıştı? Şimdi ne yapacaklardı? Su sırasının kendilerine gelmesi için bir hafta daha bekleyeceklerdi. Asmalara su vermeseler de olurdu. Üzümler olmak üzereydi ama dut, armut, şeftali, kayısı veya kışlık elmanın ağaçları o zamana kadar ne olurdu, dayanırlar mıydı? Domatesler, biberler, maydanozlar kurur giderdi. Kim sırasını verirdi ki! Neredeydi? Bağda da yoktu. Bağ evi kapalıydı. Kapının tahta sürgüsünün kolu sonuna kadar geçmişti yuvasına. İçeride yatmış mıydı acaba?

Seslenemezdi. “Gosdaaan...” diye bağırarak, adıyla çağırarak kendisine yakışmazdı. Oğlanların en büyüğünün, eltisinin büyük oğlunun adı Yesayi idi, Yeso derlerdi.

“Yeso, emmine bir bağır bakalım, içerde mi?”

“Emmiii... Emmiii... Gosdan Emmiii...”

Beklediler. Cevap veren olmadı.

“Durun, ben bağırayım, ben daha kuvvetli bağırırım,” dedi eltisinin ikinci oğlu. Adı Movses’ti, Moso derlerdi. Yeso’dan iki yaş küçüktü. Onun gibi mavi gözlüydü. Dizlerine kadar gelen kısa, mavi şalvar giymişti.

“Ağa Emmiii... Ağa Emmiii... Gosdan Emmiii...”

O kadar yüksek sesle bağırdı ki, yalnızca Garmir Hoğer’in kırlarından değil, çayın öte kıyısındaki Masurtzor’un, Koğuntzor’un kırlarından da duyuldu sesi.

Beklediler, gene cevap veren olmadı. Eşeklerin yüklerini aşağı alıp boş dut tulumlarını dışarı çıkardılar.

Oğlu, evin oğlanlarının en küçüğü, boyu bir karış ama en cinivizi, kendiliğinden, kimse ona bir şey demeden, ağzını kapının sürgüsüne koydu ve bağırdı:

“Babaaa... Gosdan Babaaa...”

İçeriden ses gelmedi.

En önce Abuş Gelin duydu ve yanlarına geldi. Abuş-
luydu. Abuşlu gelin uzun geldiğinden “Abuş Gelin” diye
çağırırlardı. Akıllı, saygın bir kadındı:

“Ne o Hanbak, birbirinize girmişsiniz.”

“Yeğenineyiz Abuş Gelin. Yeğenini çağırıyoruz.”

Yeğeni değildi ama öyle demek gerekirdi. Yaşlıydı.
İsmi vermek veya benimki, kocam demek olur muydu?

“Bakalım, bağ evinde mi?”

“Ben de bilmiyorum Abuş Gelin, içeride mi, değil mi?
Çift sürmekten geldi, bağları sulayacaktı, dutları toplaya-
caktı. Onu da yapmamış! Üç gündür ki buradadır. Ortada
da yok. Aklıma bin türlü şey geliyor. Başına bir bela mı
geldi yoksa?”

“Aklına kötü şeyler getirme Hanbak. Şimdi neredeyse
ortaya çıkar. Bilir ki günlerden pazardır, siz köyden gelir-
siniz.”

Abuş Gelin böyle diyerek onu rahatlatmak istedi ama
kendi dediğine kendisi de inanmadı. “Üç gündür bağda
olduğu halde, ne ağaçları, *maşır*ları sulamış, ne de dutları
toplamış. Ortada da yok. Ölmüş olmasın?” diye düşündü
ama Hanbakların kızı söylemedi tabii...

Karam Nene, Yelbak Nene, Ayla Gelin, Zimarlı Gelin,
Arhan Nene peşi sıra geldiler. Onların ardından da er-
kekler geldi. Bağ ahaliyle doldu. Harizak’tan Arhanların

Hampartzum'la, aşağı yazıdan Hanımların Boğos gelip de, "Hanbak sen neredesin? Herifin nerede?" diye sorduklarında, bağın sulanmadığı, ağağların dutlarının toplanmadığı söylenince merak ettiler. Demek ki onların da Gosdan'dan haberleri yoktu. Başına bir hal gelmişti mutlaka. Hani bir gün Kallerin Agop, Perthovit kayalıklarında ayağı kayıp derenin yüzündeki kayaların üstüne düşmüş, beyni parçalanmış, hani Minas Dayı'nın ikinci karısı Dantlı da bir gün Gabanlar'dan çıkacağım derken eliyle taşa tutunduğunda, yerinden oynayan taşla beraber boşluğa düşmüştü ya, onlarınki gibi bir şey olmalıydı. Veya çaya girdi, Hanımın Gölü'ne, Amırkar'daki sığırın gölüne veya Fırat'a gitti, çimeyim dedi ve boğuldu... Dünya hali, her şey olur. Yoksa neden üç gündür ortada olmasın? Ama herkes de aklından geçeni söylemekten kaçındı. Cordların Ohannes:

"Ag'a gitmiş olmasın ya da Zimara'ya? Ben derim ki ya Ag'a ya da Zimara'ya gitmiştir."

Hemen sağdan soldan karşı çıkanlar oldu:

"Niye gitsin abi? Bağları yüzüstü bırakıp da Ag'a, Zimara'ya gider mi?"

Yaşlılardan bağla ilgilenen Haynların Hacı Kirkor'un gözleri şaşıydı. Bir gözüyle sana bakacak olsa, diğeriyle yanında durana bakardı. Sonbaharda dutun kuru yapraklarını ufalayıp tütün tozunun içine karıştırarak lülesiyle içeri, kalbinin ağrısına iyi geldiğini söylerdi. Hacı Kirkor'la Gorçaların Mesrop Emmi, bağ evini açıp Gosdan orada mı değil mi diye içeriye bakmalarını ve ona göre oradan ümitlerini kesmelerini istediler. Gerçi söylemiyorlardı ama ikisi de onun mutlaka içeride ve ölmüş olduğuna inanıyordu.

Bağ evi kapalıydı, anahtar yoktu. Başkalarının anahtarıyla da onların kapısı açılmazdı. Herkesinki dört veya

beş dişliydi, onlarınki ise yedi dişli. Tıbirlerin babalarını, Yeğik Baba'yı, Kaspar Baba'yı bilmez misiniz? Onların her şeyi farklı olmalıydı. Anahtarı, Gercanis Makderesinin Kürt köylerinden kesip getirdikleri şimşir ağaçlarından yapmışlardı. Sürgünün kolu da bilekten kalındı. Kapıları ise Gercanis Dumanlısının düven yapılan ağacındandı: İki parmak kalınlığında, sağlam, balta işlemez...

Bağda bir testere olsaydı, sürgünün kolunu keser, içeri girerlerdi. Testere yoktu. Tek çare, çardağın penceresinden içeri atlamaktı. Pencerenin camı yoktu. Ulaşmak için merdiven gerekirdi. Duvar da tutunup tırmanılacak gibi değildi. Merdiven aşağı çayırdaki Piliğ'in veya Yeğiag'daki Haşmanların değirmeninde bulunurdu. Oralar da kapalıydı. Yazın değirmenler açık olur muydu!

“Durun, benim düşündüğümü yapalım çocuklar,” dedi Manukların Agop. “Vahan'la ben duvarın dibinde duralım, Tavit sen de ince vücudunla hafif canlısın, omuzlarımıza çık, pencereden içeri atla! Var mı yok mu, anlarınız...”

Öyle de yaptılar. Tavit pencereye çıkıp içeri baktı. Gosdan boylu boyunca, karnının üstüne yatmıştı. Aşağıdakilere seslendi:

“Burada. Yüzükoyun yatmış. Uyuyor mu, ne? Yüzünü görmüyorum ki söyleyeyim.”

Aşağıda bekleyenler belki yüz kişiden de fazlaydı. Ta Yeğiag, Leğiag, Bader bağlarından, Kar bağları, Teğ bağları, iki köyün on iki ovasının bağlarından duyup gelmişlerdi.

Tavit pencereden Gosdan'a bağırdı:

“Teyzeoğlu... Teyzeoğlu... Sanayım, Gosdaaan... Teyzeoğlu... Uyuyor musun? Gözlerini aç, kalk!”

Gosdan kımıldamadı, hareket etmedi, cevap vermedi. Ölmüştü.